

УДК [378.147:37.026]:330

ГАННА ТИМОЩУК

(Харків)

ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Охарактеризовано дидактичні аспекти вивчення економічних дисциплін, зокрема проаналізовано основні принципи дидактики у системі професійної підготовки майбутніх економістів і виділено основні засоби, методи, форми навчання, що сприяють успішному засвоєнню знань.

Ключові слова: *принципи навчання, економічні дисципліни, фахові дисципліни, професійна підготовка майбутніх економістів.*

Сучасна економіка України характеризується трансформаційними процесами, що зумовлені становленням ринкових відносин, стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, інтеграцією до міжнародного співтовариства. У цій ситуації система освіти, зокрема економічної, потребує вдосконалення форм,

методів і прийомів навчання та корегування змісту загальнодидактичних принципів до умов сьогодення, що дозволить піднести професійну підготовку майбутніх економістів на якісно новий рівень. Адже саме від представників цієї професії, їхнього способу мислення, що виявляється в поведінці та практичній діяльності, у підсумку залежить ефективний розвиток будь-якого суспільства.

Дослідження різноманітних аспектів навчального процесу, його законів, закономірностей та принципів посідає важливе місце у науковому дискурсі вже досить давно. Найпершу спробу систематизувати основні вимоги до навчання пов'язують із ім'ям Я. Коменського, якого вважають основоположником дидактики. У XIX ст. його ідеї розвивали зарубіжні (А. Дістерверг, Г. Песталоцці та інші) та вітчизняні (К. Ушинський та інші) науковці. У радянській педагогіці розробка принципів навчання міститься у працях П. Блонського, Л. Занкова, І. Лернера, С. Шацького та інших. Серед сучасних дослідників слід виділити Ю. Бабанського, В. Курінського, І. Малафійка, І. Рудакову, В. Сітарова, М. Фіцулу, А. Хуторського, В. Чайку та інших. Значний внесок у розробку даної проблематики зробили С. Гончаренко, І. Зязюн, А. Кузьмінський, В. Лозова, В. Омеляненко, О. Пехота та інші.

Особливості дидактичних принципів у професійній освіті та вищій школі аналізують А. Алексюк, В. Бондар, С. Вітвицька, В. Головенкін, В. Євдокимов, О. Іваницький, А. Кузьмінський, З. Курлянд, Т. Рейзенкінд, А. Семенова, І. Хмелюк, В. Ягупов та інші, зокрема їхню реалізацію у процесі професійної підготовки майбутніх економістів – О. Аксьонова, О. Вербіло, А. Ігнатюк, Г. Ковальчук, М. Лазарев, І. Найдьонов, І. Шерстньова та інші. Разом із тим, питання щодо особливостей застосування принципів, методів, форм і засобів навчання стосовно економічних дисциплін залишається недостатньо розробленим.

Тому метою статті визначаємо аналіз основних дидактичних принципів, на яких будується процес вивчення економічних дисциплін і з'ясування сутності методів, форм і засобів навчання, що сприяють їхній реалізації.

Доцільна побудова дидактичної системи, на якій ґрунтується процес вивчення економічних дисциплін, потребує точного визначення поняття “принципи навчання” (“принципи дидактики”) у межах існуючих наукових концепцій.

Так, А. Кузьмінський вважає, що принципи навчання становлять вихідні положення теорії навчання, що є загальним орієнтиром для визначення змісту, засобів, форм і методів організації навчання [3, с. 221], В. Ягупов – спрямовувальні положення, нормативні вимоги до організації та проведення дидактичного процесу [8, с. 291], М. Буланова, А. Духавнева та інші – рекомендації, які спрямовують педагогічну діяльність і навчальний процес; способи досягнення педагогічних цілей із урахуванням закономірностей навчального процесу [1, с. 69].

Аналіз робіт, пов'язаних із проблемою їхньої класифікації, свідчить про відсутність єдиної думки вчених у цьому питанні, яке, як слушно зауважує В. Оконь, є доволі неоднозначним у межах дидактичної системи, де “наявні протилежні думки, які часто суперечать одна іншій” [6, с. 242]. До того ж, слід урахувати те, що процес навчання у вищій школі має свою специфіку:

- постає як професійне навчання на основі відносно закінченої загальної освіти студентів (за Л. Клінбергом);
- проводиться переважно в освітніх закладах, які водночас є дослідними;
- здійснюється за такими формами викладання та навчання, які в цілому відрізняються від форм попередніх ступенів освіти [7, с. 109].

Прикладом поєднання більшості підходів до виокремлення дидактичних принципів може стати така система:

- орієнтованості вищої освіти на розвиток особистості майбутнього спеціаліста;

- забезпеченості безперервної освіти;
- інформатизації, технічної та технологічної забезпеченості освітнього процесу;
- відповідності змісту вищої освіти сучасним і прогнозованим тенденціям розвитку науки (техніки) та виробництва (технологій);
- оптимального співвідношення загальних, групових та індивідуальних форм організації навчального процесу у вищому навчальному закладі;
- раціонального застосування сучасних методів і засобів навчання на різних етапах підготовки фахівців;
- відповідності результатів підготовки спеціалістів вимогам, що висуваються сферою їхньої професійної діяльності [7, с. 110-111].

У нашому дослідженні ми спираємося на виділені А. Кузьмінським дидактичні принципи: науковості, систематичності та послідовності, свідомості навчання, активності та самостійності, наочності, ґрунтовності, зв'язку навчання з практичною діяльністю, єдності освітніх, розвивальних і виховних функцій навчання [3, с. 222-228]. Уважаємо, що така класифікація є найбільш вичерпною, а запропоновані принципи дидактики якнайкраще забезпечують ефективність навчання, проте у процесі професійної підготовки майбутніх економістів, а саме галузі знань 0305 "Економіка та підприємництво", вони мають певні особливості практичного використання.

Так, *принцип науковості* дозволяє уникнути ефекту "інформаційного шуму" та полягає у представленні для засвоєння студентами детально відібраних і систематизованих положень науки, які знайомлять їх із основами економіки, системою економічних категорій, законами ринкового господарства, фундаментальними економічними теоріями відповідно до потреб сучасного суспільства та обраного напрямку підготовки. Його реалізація відображується у навчальних програмах, підручниках, посібниках із кожної дисципліни. Велике значення відіграє висвітлення передових досягнень економічної науки та історичних умов, що передували їхньому відкриттю (наприклад, здобутків Нобелівських лауреатів у галузі економіки під час вивчення дисципліни варіативного циклу "Сучасні економічні теорії").

Застосування *принципу систематичності та послідовності* пов'язане з поступовим і послідовним розглядом навчального матеріалу, встановленням логічних зв'язків між окремими темами, поняттями, курсами, "коли наступне базується на попередньому, а попереднє з логічною необхідністю потребує наступного" [4, с. 229]. Так, наприклад, недостатній рівень засвоєння студентами загальних основ "Політичної економії", яка обґрунтовує закономірності розвитку економічних систем, формує уявлення про основні економічні закони та категорії, розкриває сутність механізму суспільного відтворення та товарного виробництва, створюватиме значні перешкоди для оволодіння іншими економічними дисциплінами. У той же час, відсутність знань із теми "Суспільний продукт і його основні форми" унеможливує розуміння матеріалу наступної – "Національний дохід і його розподіл. Споживання та заощадження" (відповідно до розробленого Л. Дмитриченко, О. Канівець та іншими тематичного плану дисципліни "Політична економія" [2]). Системність у навчанні передбачає, що запропонований навчальний матеріал перетворюється на систему засвоєних знань.

Принцип свідомості навчання ґрунтується на позитивній мотивації до навчальної діяльності, чіткому розумінні мети та завдань кожної з дисциплін, усвідомленні їхньої ролі у майбутній професійній діяльності та творчому застосуванні знань. Розвиткові пізнавальної діяльності та свідомої участі у навчальному процесі сприяє використання проблемних і розвивальних методів навчання (наприклад, нестандартні практичні заняття "Переваги та недоліки монополістичної

конкуренції” (“Політична економія”), “Права та захист споживачів освітніх послуг” (“Економіка освіти”); проекти “Тенденції та основні напрями розвитку сучасної грошової системи” (“Гроші та кредит”), “Вітчизняні та зарубіжні методики тайм-менеджменту” (“Менеджмент”); рольові ігри “Впевнені, невпевнені та агресивні відповіді” (“Менеджмент”), “Організація маркетингової діяльності на підприємстві” (“Маркетинг”); різноманітні тренінги та кейси).

Принцип активності та самостійності “впливає з важливої закономірності пізнавальної діяльності людини: знання – результат самостійної розумової праці особистості” [3, с. 224]. Активність у навчанні знаходить вияв у прагненні до самостійної діяльності, яка пов’язується з визначенням об’єкта, засобів діяльності, її здійснення без допомоги ззовні [4, с. 231].

Основними напрямками самостійної роботи над економічними дисциплінами можуть стати:

- опрацювання теоретичних основ прослуханого лекційного матеріалу;
- вивчення окремих тем або питань, що передбачені для самостійного опрацювання;
- поглиблене вивчення літератури на задану тему та пошук додаткової інформації;
- підготовка до виступу на семінарських заняттях та підготовка до практичних (лабораторних) занять;
- систематизація вивченого матеріалу перед іспитом або заліком;
- опрацювання та підготовка огляду опублікованих у фахових та інших виданнях статей;
- переклад іноземних джерел встановленої тематики;
- підготовка та оформлення схем, таблиць, графіків, діаграм тощо [5].

Слід зазначити, що у процесі самостійної діяльності студентів зростає роль викладача як тьютора.

Значною мірою активізації пізнавальної діяльності сприяє використання інформаційно-комунікаційних технологій під час навчання.

Провідна ідея *принципу наочності навчання* – формування уявлень щодо оточуючої дійсності за допомогою сприйняття певних образів, предметів, явищ, процесів і перетворення їх на систему знань. Причому використання наочності “сприяє поєднанню конкретного з абстрактним, раціонального з ірраціональним, теоретичних знань з практичною діяльністю” [3, с. 225].

Під час вивчення економічних дисциплін використовується як словесна, так і предметна наочність, проте більш широке застосування отримують символічні види останньої – графіки, діаграми, схеми, таблиці, пакети демонстраційної графіки. Саме вони, на нашу думку, є об’єктивними та найефективнішими засобами відображення економічних явищ і процесів, бо за відносно короткий час забезпечують максимум інформативності, тим самим розвивають здатність до швидкого прийняття рішень, аналітичного мислення, узагальнення отриманого матеріалу, концентрують увагу. До того ж, така наочність робить більш доступним пояснення економічних теорій, явищ і процесів в економіці, спрощує їхнє сприйняття, чого було б складно досягти, використовуючи тільки суху мову цифр.

Реалізація *принципу ґрунтовності* має забезпечувати формування міцної та добре усвідомленої системи знань, умінь і навичок, що є необхідною майбутньому спеціалісту для успішної професійної діяльності. Ґрунтовність навчання передбачає послідовний рух від уже засвоєних знань, сформованих умінь і навичок до нових, встановлення причинно-наслідкових зв’язків між ними, постійне виявлення викладачем ступеню усвідомлення навчального матеріалу, своєчасне усунення протиріч, що виникають, повторення та систематизацію вивченого матеріалу,

його використання на практиці. Широке застосування отримують різноманітні тренувальні вправи, багатовимірні задачі, практичні завдання, що синтезують і закріплюють знання, вміння та навички.

Сутність *принципу зв'язку навчання з практичною діяльністю, реаліями життя* полягає у практичній апробації теоретичних знань, що дозволяє уникнути формального сциєнтизму, побачити абстрактну теорію у конкретних діях, виробити вміння та навички. Серед методів, що сприяють реалізації цього принципу під час вивчення економічних дисциплін, слід виділити вправи, лабораторні заняття, навчальні проекти, ділові ігри, кейси, а також контекстне навчання та "навчання на основі досвіду". Особливе місце у побудові цього дидактичного принципу має участь у виробничій практиці на підприємствах різних галузей.

Згідно з *принципом єдності освітніх, розвивальних і виховних функцій навчання* навчальний процес орієнтується на всебічний та гармонійний розвиток особистості у відповідності до потенціалу кожної навчальної дисципліни. Його реалізація під час вивчення економічних дисциплін відбувається в основному за рахунок організації таких форм і методів навчання, які б сприяли формуванню знань, умінь і навичок, необхідних для прийняття чітких і правильних економічних рішень і загалом для майбутньої професійної діяльності, розширенню меж наукового світогляду, виробленню системи ціннісних орієнтацій, становленню особистісної рефлексії.

Спираючись на запропоновану З. Курлянд та іншими класифікацію *організаційних форм навчання* у вищій школі [7, с. 126], у процесі професійної підготовки майбутніх економістів серед них виділяємо такі:

- індивідуальні (наприклад, виконання курсових робіт з "Мікроекономіки", "Макроекономіки", "Міжнародної економіки", "Історії економічних вчень" відповідно до напрямку підготовки 6.030501 "Економічна теорія"; розробка моделі раціонального тайм-менеджменту (дисципліна "Менеджмент"); написання анотацій прочитаної наукової літератури, наукових статей та інше), групові (наприклад, розробка проектів), фронтальні форми організації (враховуючи кількість тих, хто навчається);

- лекції, семінари, практичні заняття; екскурсії, виробничу практику (враховуючи місце навчання: у вищому навчальному закладі або за його межами);

- очну, заочну, вечірню форми навчання, екстернат (враховуючи час навчання);
- аудиторні: лекції, практикуми; позааудиторні форми навчання: конференції, консультації, заліки, іспити, наукові гуртки (наприклад, "Молодий економіст", "Аудитор" на економічному факультеті Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди (залежно від тривалості навчальних занять).

Серед *засобів навчання*, що використовуються у процесі вивчення економічних дисциплін, найбільш актуальними у контексті глобальної інформатизації суспільства є мультимедіа. Вони можуть охоплювати електронні підручники та навчальні посібники, електронні тексти лекцій, відео-лекції, електронні інтерактивні дошки, презентації з використанням програми PowerPoint та інше; сприяють створенню атмосфери педагогічної взаємодії, стимулюють активність та ініціативність студентів, активізують процес індивідуалізації навчання та самоосвітньої діяльності тощо.

Таким чином, застосування наведених дидактичних принципів, методів і засобів у процесі вивчення фахових економічних дисциплін має певні особливості, що пояснюються специфікою професійної підготовки майбутніх економістів та актуальними потребами сучасного суспільства у конкурентоспроможних фахівцях. Їхнє логічне поєднання забезпечить високий рівень готовності випускників вищих навчальних закладів до подальшої практичної діяльності.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному аналізі проблем економічної освіти, зокрема розкритті особливостей професійної підготовки майбутніх економістів, теоретичному обґрунтуванні та розробці концепції формування ціннісного ставлення до професійної діяльності майбутніх економістів у процесі вивчення фахових дисциплін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Буланова М. В. Педагогика и психология высшей школы: учеб. пособ. / М. В. Буланова, А. В. Духавнева, Л. Д. Столяренко и др. – Ростов н / Д : Феникс, 2002. – 544 с.
2. Дмитриченко Л. І. Політична економія: навч.-метод. посіб. за кредитно-модульною системою [для студ. спец. “Економічна теорія”] / Л. І. Дмитриченко, Л. А. Дмитриченко, О. П. Канівець та ін. – Донецьк : “Норд-Прес”, 2008. – 140 с.
3. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2005. – 486 с.
4. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посіб. [для студ. пед. вищ. навч. закл.] / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – [2-е вид., випр. і доп.]. – Х. : “ОВС”, 2002. – 400 с.
5. Науково-методичне забезпечення навчального процесу. Самостійна та індивідуальна робота студентів / Запорізький національний університет. [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sites.znu.edu.ua/navchalnyj_viddil/metod_robota/samost_jna_robota_.pdf.
6. Оконь В. Введение в общую дидактику / В. Оконь. – М. : Высшая школа, 1990. – 382 с.
7. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін. – [3-е вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2007. – 495 с.
8. Ягунов В. В. Педагогіка: навч. посіб. [для студ. і виклад. вищ. навч. закл.] / В. В. Ягунов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

АННА ТИМОЩУК

ДИДАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

Дана характеристика дидактическим аспектам изучения экономических дисциплин, в частности проанализированы основные принципы дидактики в системе профессиональной подготовки будущих экономистов и выделены основные средства, методы, формы обучения, способствующие успешному усвоению знаний.

Ключевые слова: *принципы обучения, экономические дисциплины, специальные дисциплины, профессиональная подготовка будущих экономистов.*

HANNA TYMOSHCHUK

DIDACTIC ASPECTS OF THE STUDY OF ECONOMIC DISCIPLINES

The didactic aspects of the study of economic disciplines are characterized; the basic didactic principles in the system of professional training of the future economists (the principle of scientific content, the principle of systematic character and succession, the principle of awareness, the principle of activity and independence, the principle of illustrativeness, the principle of thoroughness, the principle of connection of studies with practical activities, the principle of unity of educational and developmental functions of teaching) are analysed; the basic tools, methods and forms of teaching which are made for the success of learning are picked out.

The logical combination of the mentioned didactic principles and the basic methods applicable to the teaching of economic disciplines will provide a high level of practice readiness: from graduation to real life activity. Also, the demands that each principle, tool, method and form makes for the teaching of economic disciplines are discussed, which are important to meet the needs of the learning community.

This article reflects a teaching strategy that produces positive results for Economics teachers.

Keywords: *didactic principles, economic disciplines, special disciplines, future economists training.*

Одержано 10.01.2013, рекомендовано до друку 15.02.2013.